

Оџону ийтигэ аџа оруола, суолтата.

Киһиэхэ саамай улахан суолталаах, саамай күндү өйдөбүл-Аџа дойду-аџа диэн тылтан саџаланар. Хас биирдии эр киһиэхэ төрөөбүт сири көмүскээччи буолартан, бэйэ дьибэ кэргэнин иитэн-аһатан олорооччу буолартан ордук үрдүк чибэ суох. Аџа аатын-суолун уонна үлэтин-хамнаһын кытта дьибэ кэргэн, аџа ууһун, республика, ону аһан Аџа дойду бүтүннүүтүн чибэстэрэ уонна дьохун ааттара сибээстээхтэр. Аџа үтүөннэн сабыдыаллаабыт дьибэтин сокуон уонна государство оскуолатынан билиниллэр. Төрөппүт аџа ол курдук аџа дойду кэриэтэ буолар.

Аџа саамай сүрүн соруга-саңа үүнэр көлүөнэни иитии уонна сайыннарыы: тус бэйэтин холобуругар оџолору бэйэлэрин уонна атын дьону, бэйэтин норуотун уонна атын норуоттар культураларын ытыктыырга үөрэтиэхтээх. Оџолору үлэлииргэ, айылҕаны таптыырга үөрэтиэхтээх, оџотун дьохун, өй-санаа уонна эт-хаан өттүнэн чэгиэн киһи гына иитэн таһаарыахтаах.

Аџа ыал, дьибэ кэргэн олоџор баһылык буолара мөккүһүллүбэт кырдык. Былыр-былыргыттан олохсуйбут үгэс. Уһун утума кэһилибит да буоллаџына чөлүгэр түһүөх кэриннээх. Аныгы сайдыылаах да олоххо ыал аџата урукку курдук баһылыгынан хаалыахтаах. Аџа баһылык буолар айылҕаттан аналлаах. Ити кини ис кыаџыттан, тулааһын буолар туругуттан тахсар. Баһылык буолуу-ол аата дурда-хахха буолуу, өй-санаа, күүс-күдэх эбинии, оџо уйата сойботун, кута-сүрэ куоппатын туһугар олоџу анааһын. Сүөргү-тиэрэ майгыланыы, хабыр-дьэбир быһыыланыы, сытан-сыылан хаалыы-аџа баһылык өйдөбүлүгэр сөп түбэһиспэттэр. Кини холобур эрэ буолар үрдүк аналлаах.

Аџа үөрэџэ үксүгэр көрдөрөн үөрэтии, бииргэ сырытыннарыы буолара:

- уһаныы: дьибэни-уоту тутуу сибэрэ-туома; дьибэ тэрилин оңоруу;
- бултааһын, балыктааһын үгэһэ: булт сибэрэ-туома; сонор ньымалара; сайынны, кыһынны балыктааһын ньымалара, араастара;
- идэџэ үөрэтии: үлэнэн үөрэтии, идэни утумнааһын;
- дьибэ үлэтэ: дьибэни-уоту тэринии, тиэргэни ыраастаныы; кыстыкка бэлэмнэнии;
- олох-дьаһах үгэстэрэ: тыл баайа, олох-дьаһах итэбэлэ.

Аџа үөрэџэ аџыйах, кэмчи тыллааџынан туспа уратыланара. Кини өбүгэлэрин өстөрүн илдэ, инэринэ сылдыра. Кинилэр үөрүйэхтэрин айбыт аџа ыччаттарыгар тиэрдэрэ. Онон утум-ситим салџана турара.

Биһиги билигин «аџа культурата» баар диэн өйдөбүлгэ киририэхпитин, кини олоххо баарыгар, баар буола туруоџар итэџэйиэхпитин наада. Эһэ, аџа, уол утум-ситим биир хайысхатын тэрийэллэр. Кинилэр дьибэ кэргэн олоџор тыын айылгылаахтарынан, сабыдыаллара улаханан, быһаарар суолталаахтар. Эр киһини булар, иитэр эрэ күүс курдук өйдүүр тутар буолуо. Кинилэри иитээччи быһыытын көрүү, ону билэ, чинчийэ сатааһын хайаан да бааны наадалаах буолуохтаах.

Оџотун имэрийэн-сыллаан ыла-ыла уонна энин-ыраас киһи дэбигэс үтүктүбэт таптал, иэһии тылларынан этэ-тыына олорор ийэттэн ордук кэрэ көстүү бу үрүн күн анныгар суох. Ол курдук, холобурга, тыа сиригэр аџа оџолорунаан былдыаһыктаах от үлэтигэр буһа-хата сылдыарыттан, эбэтэр оџолорун булт-алт, эбэтэр олох муударай кистэлэннэригэр үөрэтэ-такайа сылдыарыттан ордук атын кэрэ көстүү эмиэ суох.

Аџа оџотугар таптала ураты, болџомтолоох уонна нүһэр. Дьэ ол иһин оџо көнө, судургу майгылаах буола улаатар. Биир тылынан, кини эгилэ-бугула, киитэрэйэ суох чычаас буолбакка, хата төттөрүтүн күннээџинэн мунурдаммат дьиннээх эр киһи буолан тахсар. Тоџо

даџаны киитэрэй буолуоџай? бэйэтин кыаџар эрэммэт мөлтөх киһи киитэрэй буолар. "Энин бэйэлээх үөрэх кыһата баарын үрдүнэн, үчүгэй аџата суох иитии суох"- диэбитэ нучча суруйааччыта, историга Н.М.Карамзин.

Аџата суох иитилибит оџо тоџус итэџэс хаачыстыбалаах буолар диэххэ сөптөөх:
- оџо тутта-хапта сылдьарыгар, майгы-сигили, танас-сап өртүлэрин үчүгэй көрүүтэ-истиитэ суох хааларн;

- куһаџан дыаллыктарга дөбөннүк ылларымтыа буолар;

-оскуолаџа, дыиэџэ анардас дыахтар эрэ иитэриттэн оџо дыахтардыы майгыннанар, хаппырыыс, дыиэ-уот чэрчитинэн мунурданар чычаас өйдөөх-санаалаах буолар;

- барыттан-бары дыксинэ, куттана сэрэнэ-сэрбэнэ сылдьааччы буолар;

- бэйэтин намтатынар, халбаннаабат санааламMAT, дылуура суох буолар.
- дьонтон толлумтуо уонна килбигийимтиэ буолар;

- онно-манна энергияны, күүһү-уоџу, дылууру эрэйэр улаханна, үрдүккэ таласпат буолар;
- бэйэтэ толору, үчүгэй ийтиилээх аџа буолар кэнэџэски кэскилэ сарбыллар;

- эр киһилиин үчүгэйдик алтыспакка улааппыт оџо тулалыыр дьон эгэлгэ кириилээх-тахсыылаах майгыларын үчүгэйдик арааран, араналаан билбэт буолар.

Биир тылынан, аџа тус холобурунан уонна кини төрөппүт үтүө быһыытынан бэйэтин эбээһинэнигэр сыһыанынан уол оџону кэнэџэскитин аџа буоларыгар, олоџун кыахтаахтык оностунарыгар бэлэмниир сүдү суолталаах аналлаах.

В.Н.Старостин, Дулџалаах орто оскуолатын алын сүһүөх кылааһын учуутала.

29.04.2021 сыл, Дулџалаах бөһ.